

УДК 94(477.87)"1938":821.161.2'27
DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.254454

Тетяна КУПРІЙ

кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, Київський університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, індекс 04053 (t.kuprii@kubg.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7305-5411>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/B-9036-2019>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216832021>

Лідія ТИМІШ

кандидат історичних наук, доцент кафедри правознавства, соціології та політології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lidatymish21@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2142-8917>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-6539-2018>

Бібліографічний опис статті: Купрій, Т., & Тиміш, Л. (2022).

У пошуках мовної ідентичності карпатоукраїнців напередодні і під час Чехословацької кризи 1938 р.: за матеріалами преси Підкарпатської Русі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 259–277. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254454>.

У ПОШУКАХ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ КАРПАТОУКРАЇНЦІВ НАПЕРЕДОДНІ І ПІД ЧАС ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ КРИЗИ 1938 р.: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРЕСИ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ

Анотація. Метою дослідження є вивчення питання реалізації мовного законодавства Чехословаччини у Підкарпатській Русі міжвоєнного періоду. **Методологія дослідження** базується на принципах історичного методу та наукової об'єктивності.

© Тетяна Купрій, Лідія Тиміш, 2022

Застосовано системний аналіз зовнішніх і внутрішніх чинників впливу на формування мовної політики, а також аналітичний підхід, що дає змогу розглянути сутнісний зміст інтерпретації джерельної бази питань державотворчих процесів довоєнного періоду. **Наукова новизна** статті полягає у дослідженні питання мовної ідентичності закарпатських українців, вжитку української мови на офіційному рівні, у шкільництві, а також висвітлення пресою мовних інспірацій у Підкарпатській Русі між двома світовими війнами. **Висновки.** У період між двома світовими війнами Підкарпатська Русь, опинившись у складі Чехословащини, потребувала розв'язання питання практичного вжитку української мови на офіційному рівні й у шкільництві. Виникали дискусії щодо оформлення правопису карпатоукраїнців та використання україномовної граматики. Мовні пошуки на Закарпатті у міжвоєнний час висвітлювалися пресою, яка відіграла позитивну роль у реалізації мовної ідентифікації серед населення. На сторінках видань Підкарпатської Русі друкувалися статті про правове регулювання мовного питання, баталії навколо нього та дослідження філологів українського правопису.

Ключові слова: мовна ідентичність; мовне законодавство; шкільництво; періодичні видання; преса; Підкарпатська Русь (Карпатська Україна).

Tetiana KUPRII

PhD (History), Associate Professor, Department of Philosophy, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2, Bulvarno-Kudriavska Str., Kyiv, Ukraine, postal code 04053 (t.kuprii@kubg.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7305-5411>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/B-9036-2019>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216832021>

Lidiia TYMISH

PhD (History), Associate Professor, Department of Law, Sociology and Political Science, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lidatymish21@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2142-8917>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-6539-2018>

To cite this article: Kuprii, T., & Tymish, L. (2022). U poshukakh movnoi identychnosti karpatoukraintsiv naperedodni i pid chas Chekhoslovatskoi kryzy

1938 r.: za materialamy presy Pidkarpatskoi Rusi [In search of the linguistic identity of Carpatho-Ukrainians on the eve and during the Czechoslovak crisis of 1938: according to the press of Subcarpathian Russia]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 9/51, 259–277.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254454> [in Ukrainian].

**IN SEARCH OF THE LINGUISTIC IDENTITY
OF CARPATHO-UKRAINIANS ON THE EVE
AND DURING THE CZECHOSLOVAK CRISIS
OF 1938: ACCORDING TO THE PRESS
OF SUBCARPATHIAN RUSSIA**

Summary. The purpose of the article is to study the implementation of the language legislation of Czechoslovakia in Subcarpathian Rus' in the interwar period. The research methodology is based on the principles of historical method and scientific objectivity. A systematic analysis of external and internal factors influencing the formation of language policy, as well as an analytical approach, which allows to consider the essence of the interpretation of the source base of issues of state-building processes of the prewar period.

The scientific novelty of the article is the study of the linguistic identity of Transcarpathian Ukrainians, the use of the Ukrainian language at the official level, in school, as well as the press coverage of language inspirations in Subcarpathian Rus' between the two world wars.

Conclusions. In the period between the two world wars, Subcarpathian Rus', being part of Czechoslovakia, needed to address the issue of the practical use of the Ukrainian language at the official level and in schools. There were discussions about the spelling of Carpatho-Ukrainians and the use of Ukrainian-language grammar. Language searches in Transcarpathia during the interwar period were covered by the press, which played a positive role in the implementation of language identification among the population. Articles on the legal regulation of the language issue, battles around it, and research by philologists of Ukrainian orthography were published in the publications of Subcarpathian Rus'.

Key words: linguistic identity; language legislation; schooling; periodicals; press; Subcarpathian Rus' (Carpathian Ukraine).

Постановка проблеми. Мова є важливою умовою збереження діахронічної і синхронічної національної ідентичності, одним із основних маркерів формування державності, розвитку політичної нації. Сьогодні, у час війни, коли Україна опинилася перед загрозою втрати своєї мовної ідентичності як загалом й втрати свого власного існування, це особливо очевидно. У минулому й тепер суспільство кристалізує мовну ситуацію через призму освітньої та інформаційної політики держави. У час між першою і другою світовими війнами більшість населення Закарпаття, що входило до складу Чехословацької Республіки (ЧСР), становили українці, які прагнули спілкуватися та навчатися рідною мовою й також користуватися нею на офіційному рівні. Про високий рівень зацікавлення мовним питанням у Підкарпатській Русі свідчить підкарпатська преса.

Мета і завдання дослідників ідентифікації мови на сьогоднішній день зводяться до того, щоб визначити критерії для визначення ідіоми мови, з огляду на розгортання соціолінгвістичного, структурно-системного, рефлексивного, інституційного методів, методу політичної компаративістики, правового аналізу, на конкретних прикладах продемонструвати схожості та відмінності в самоусвідомленні приналежності до інтегративної спільності. На основі цього можливо створити більш-менш повну картину проблеми суспільно-політичної ідентичності жителів Закарпаття засобами мови у міжвоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні ніхто не заперечує необхідності формування бачення конструктивної картини мовного питання Закарпаття міжвоєнного часу. Культурна платформа є інтелектуальним фундаментом суспільства, його національним надбанням, засобом зберігання, інтерпретації та трансляції якого служить мова. При множинності трактувань поняття «народна мова», «мова спілкування» суттєвими її атрибутами є «глибоке, усвідомлене та поважне ставлення до спадщини минулого, здатність до творчого сприйняття та перетворення дійсності у тій чи іншій життєвій сфері. Концепції вітчизняних сучасників тих подій А. Волошина, В. Шандора, В. Гнатюка доповнені працями зарубіжних дослідників А. Бергсасі, І. Удварі й авторитетними вітчизняними вченими М. Вегеша, С. Віднянського, П. Магочія. Мовні відносини в контексті як дослідження

імплементації мовного елементу чинного законодавства, так і інструменту етнічної самоідентифікації на території Підкарпатської Русі розкриті у розвідках О. Кравчук, О. Рудої, В. Шарканя, М. Штеця, С. Черничка, Ч. Фединця, Ю. Шевельова та ін. Вагомим додатком до аналізу питання в пресі Підкарпатської Русі: «Вперед», «Карпатский край», «Карпатский светъ. Литературно-общественный журналъ въ Ужгородѣ», «Карпатська правда», «Нова свобода», «Свобода», «Слово», «Українське слово» стали в допомозі урядові та міністерські накази і розпорядження.

Виклад основного матеріалу. Уряд багатонаціональної Чехословаччини у міжвоєнний період під впливом зовнішніх і внутрішніх обставин був приречений вносити корективи у політику етнічних, освітніх та мовних питань народів своєї держави. Протягом двадцяти років чехословацька влада вагалася реалізувати повною мірою автономні права і свободи карпатоукраїнського населення, прописані у артикулах Сен-Жерменського договору від 10 вересня 1919 р., зокрема щодо вільного використання народної мови. Так, за вказаними міжнародними зобов'язаннями, мовний статус у Підкарпатській Русі мав визначатися постановами крайового представницького органу влади – Руського сойму відповідно до законодавства Чехословацької Республіки.

Положення щодо майбутньої долі Підкарпаття у складі Чехословаччини, викладені у Сен-Жерменському договорі, були підтвержені правовим актом, що регулював суспільні відносини всередині ЧСР – «Генеральному статуті про організацію адміністрації Підкарпатської Русі, приєднаної Паризькою конференцією до Чехословацької Республіки», який затвердила Рада міністрів республіки 7 листопада 1919 р. У ньому декларувалося, що українці-русини матимуть свій владний орган – сойм, визначалися лінії розмежування території проживання словаків і русинів, підтверджувалася історична назва краю – Підкарпатська Русь, а також говорилося про мову й освіту, зокрема, про те, що народна мова стане офіційною і вживатиметься у шкільництві (Шандор, 1992, с. 213).

Прийнята 29 лютого 1920 р. Конституція ЧСР закріпила міжнародно-правові гарантії автономних прав русинів, однак містила деякі відмінності від умов Сен-Жерменського договору і вищезгаданого Генерального статуту.

Важливою складовою Конституційної грамоти, якою була інша назва вказаної конституції, був Закон про принципи мовного права. Саме з цієї частини Основного закону Чехословаччини можна дізнатися, що мовне питання у Підкарпатській Русі залежало від політичних обставин та врегулювання проблеми управління автономією. У законі було сказано, що питання мови вирішує сойм Підкарпатської Русі, але допоки такого рішення немає, статус офіційної мови має державна мова, тобто чехословацька (ДАЗО, ф. 28, оп. 3, спр. 153, арк. 25). Щоб не склалося враження ігнорування рідної мови карпатоукраїнців на офіційному рівні, дозволялося у процесуальному порядку формулювати роз'яснення мовою меншин.

Міжнародно-правові зобов'язання на предмет ужитку «народної мови» національних меншин викликали у владних колах ЧСР багато запитань і спонукали до їх обговорення. У 1919 р. президент ЧСР Т. Масарик у «Примітках до мовного закону» від 30 серпня, зауважував, що у багатонаціональній державі, якою є Чехословаччина, кожна мова меншин має бути першою серед рівних. Перевагу повинна мати народна мова. Не правильним було б запроваджувати чеську (словацьку) мови в початкових школах лише тому, що вона є державною (Штець, 2000, с. 297). На його думку, народ сам повинен вирішувати, «чи він бажає і в якій мірі запровадження чеської мови в початкових школах... У середніх школах вистачить її факультативного навчання, якщо існував би опір проти її обов'язкового викладання» (Кравчук, 2009, с. 66).

За запитом верховного командування Підкарпатської Русі французького генерала Е. Еннокка, у грудні 1919 р. Міністерство шкіл та народної освіти ЧСР скликало експертну нараду з представників Чеської Академії Наук та інших спеціалістів з метою визначення мови, якою розмовляють карпатоукраїнці та тлумачення терміна «народна мова». Під час наради було висловлено думку, що місцеве населення використовує «особливий діалект, який не вивчений і, як можна зрозуміти з граматики і букварів, не усталений» (Шаркань, 2019, с. 246). Загалом погляди комісії експертів не були однозначними щодо вжитку мови Підкарпатської Русі, проте усі погоджувалися з неприйняттям і формуванням нової літературної мови, яка мала б штучний характер. Також

рекомендувалося вивчати у вищих школах російську, словацьку і чеську мови.

Пояснення чеських філологів Карлового університету зводилося до того, що, оскільки місцеві діалекти належать до мало-руської (української) мови, то й мовою вжитку як мову навчальну і літературну варто впровадити українську із застарілим етимологічним фонетичним правописом. У протоколі наради спеціалістів було рекомендовано дослухатися місцевих спеціалістів, зокрема у навчально-виховний процес ввести граматику 1907 р. А. Волошина. Пізніше (1923) в продовження цього диспуту було запроваджено мовний посібник І. Панькевича («Урядовый вѣстник», 1922, с. 33). Однак все ж питання правопису викликали дискусії як серед українофілів, так і москвофілів.

Відповідно до Конституції ЧСР та з метою державного регулювання мовного процесу у республіці 29 лютого 1920 р. було прийнято «Закон про принципи мовного права в Чехословацькій Республіці». Влада Чехословаччини, на думку О. Рудої, не поспішала розв'язувати мовне питання «русинів», «руснаків», «руських», «підкарпатських русів», «угрорусів» та «українців», тому право національних меншин артикулювалося так – вираховувалося відсоткове співвідношення населення у територіальних одиницях (жупах / округах). Де меншина становила більше 20 % від усього населення, там вона мала право користуватися власною народною мовою та одержувати відповіді від офіційних установ державною і власної меншини мовами (Руда, 2016, с. 57).

Влада Чехословаччини намагалася законодавчо відтермінувати імплементацію введення закону та публічно уникати дефініцій української і російської мови, вживаючи у документації прийнятне поняття «русинської мови» за зразком місцевого мараморощського діалекту. Як наслідок, і це підтверджує у своєму дослідженні А. Берегсасі, – різноманіття спричинило зворотний ефект і у громадських місцях назви шкіл, товариств, вулиць тощо були виконані двома (чехословацькою і русинською) або трьома (чехословацькою, русинською й угорською) мовами (Берегсасі, 2012, с. 32).

Мовне питання стало індикатором спроможності чехословацької влади встояти перед національним мовним викликом. Якщо у першому десятиріччі уряд ЧСР, зіштовхнувшись з мовною

проблемою національних меншин, зокрема українців-русинів, спочатку її вивчав й намагався відстрочити розвиток уніфікації мови як основної умови реалізації національного самовизначення, то з 30-х рр. чинна влада почала поводитися агресивно, використовуючи і розігруючи мовні протиріччя начебто на користь збереження державної цілісності. Бралися до уваги конфесійні протистояння жителів Підкарпатської Русі. Такі переконання висвітлюватися 20-х рр. переважно у пресі москвофільського напрямку («Карпатский край», 1923–1924, № 3–4).

На жаль, проблема не була подолана і очікування результату виявилися протилежними. Підкарпатське видання «Слово», наголошувало на тому, що внаслідок «широї та справедливої» державної політики було створення на Підкарпатській Русі сотні чеських шкіл без жодної української («Слово», 1938b). На Пряшівщині з компактним проживанням українців-русинів у співвідношенні українських і словацьких поселень (265 до 16) не було відкрито жодної української школи. Усе ж, чехословацька освітня політика не могла конкурувати з деструктивними діями угорської влади, які призвели до того, що до 1919 р. на Закарпатті більшість українців не знали кирилиці, Причиною цього було те, що навчання у перших двох класах велося на латиниці, якою були написані і церковні книги. Малоруська мова офіційно не вживалася (Зоркій, 1926, с. 13). Проте усунення кирилиці не допомогло мадяризації, а прискорило словакізацію краю. На початок ХХ ст. 160 українських сіл зісловачилося (Волошин, 1959, с. 46).

Боротьба найсильніше розгорілася там, де вчителі, священники та інші місцеві авторитети пропонували своє вирішення мовного питання. Більшість простолюдинів різницю між «руським» і «руським» не розуміли і вважали, що це одне і те саме («Свобода», 1937). На певному етапі, для улагодження конфлікту, шкільні підручники почали видавати двома мовами – руською і чеською. Дублювання українського тексту з фонетичним правописом чеською або словацькою мовами було запроваджено урядовим рішенням тільки 13 грудня 1938 р. (ДАЗО, ф. 19, оп. 3, спр. 33, арк. 1). Однак відсутні достовірні відомості про те, якою саме мовою навчали у закарпатських школах, що вважалися школами з руською мовою викладання (у 1935 / 35 н. р. з 769 народних шкіл, освітніх закладів із руською мовою навчання було

465, що становило 60,47 %, а з 62 громадських – 18, або 29,3 %) (Черничко & Фединец, 2014, с. 121), через те, що в одних закладах навчали російською мовою, в інших – українською, а в третіх як мову навчання використовували місцевий говір.

У листопаді 1930 р. міністром освіти Чехословацької Республіки демонстративно був виданий наказ, який дозволив використовувати у навчальному процесі підручники російською мовою. Щоправда, невдовзі через масові протести його довелося скасувати. Проте, все ж, з 1 жовтня 1936 р. школи отримали до вжитку російськомовні підручники. Після вказаних поступок віце-губернатор краю А. Розсипал у контексті ймовірної «карпаторуської синтези» оголосив наказ, яким зобов'язував шкільних (освітніх) інспекторів послуговуватись чехословацькою мовою, що мотивувалося невирішеністю мовного питання у краї («Слово», 1938а).

У найактивніший період становлення державності у Підкарпатській Русі, мовне питання залежало від рішень політичних груп. За прем'єрства А. Бродія у п. 4 Маніфесту Центральної Руської Народної Ради від 21 жовтня 1938 р. державна мова прописувалася як «народна мова (українська або малоруська)». Згідно з «Оголошенням правительства Підкарпатської Русі від 15 жовтня 1938 р.», офіційні документи видавалися «в мові руській з офіційним перекладом правительственних розпорядків в мові малоруській» (ДАЗО, ф. 72, оп. 2, спр. 120, арк. 1). Натомість А. Волошин від 25 листопада 1938 р. в урядовому розпорядженні сповістив громадськості Підкарпатської Русі про запровадження в офіційному вжитку «української (малоруської) державної мови. Варто зазначити: у § 2 Розпорядження вказувалося, що чехи, словаки та росіяни (великороси) можуть вести офіційне листування рідною мовою (Волошин, 1995, с. 377).

Сам Августин Волошин – автор «Методической грамматики карпаторусского языка для народных шкіл» (1899), «Короткої руської граматики» (1899) та «Граматики: вправи мішані мадярсько-руські» (1907), відстоював самобутність української мови і закликав: «Борімся проти полонізмів, проти москалізмів або мадяризмів, но не борімся проти самого рідного языка, котрий нічим не винен в том, что не мог свободно на своей родной земли развиваться» (Вегеш, 2020, с. 147).

У «мовній» / «языковой» площині суспільного життя, головну роль у якій відігравала інтелігенція, утворились три мовно-культурні групи: українофіли, москвофіли і «русинофіли». Найбільші суперечності виникли між москвофільською (Є. Сабов, С. Фенцик з культурно-освітнім «Товариством Духновича») та українофільською групою (А. Волошин та брати Брацайки з товариством «Просвітою» і молодіжною організацією «Пласт»). Варто зазначити, що з часом українська позиція домінувала і навіть комуністи та соціал-демократи змушені були свої партійні друковані органи («Карпатська правда» та «Вперед») переорієнтувати на українську мову. «Русько-українська мовна війна» тривала з перманентним успіхом і не приносила перемогу ані одній, ані іншій стороні.

Уплив москвофілів, особливо серед сільського населення, був сильніший, ніж їх опонентів, оскільки плутанина і хаос у етимології в етнічній ідентифікації автохтонів низини карпатських гір, де україномовні становили більшість, викликали часто неоднозначні позиції не тільки чехословацької влади до цього питання, але і хибне розуміння самого населення. На думку Ю. Шевельова, наслідком білінгвістичної війни стало те, що не лише українські селяни не знали, якою мовою вони говорять, а й місцева інтелігенція не раз вагалася у виборі мови (Шевельов, 1987, с. 243). Громадський діяч О. Пайкош мовну боротьбу в шкільництві 30-х рр. описував як хаотичне і анархічне явище: «...скільки шкіл, стільки мов викладання». У кожній школі вчили «всяк на свій смак»: із орієнтацією на українську літературну мову (за граматику І. Панькевича), і незрозумілим «рутено-мадяронським суржи́ком», і сумішшю місцевої говірки з російською мовою («по-карпаторуськи») (Пайкош, 1993, с. 256).

Новим випробуванням у розв'язанні мовного питання підкарпатських українців стала постанова уряду ЧСР про зрівняння у правах української та російської мов, що вступила в дію влітку 1937 р. За даними опитування батьків восени 1937 р. більше 200 сіл краю, а це становило більшість з них (70 %) погодилася із впровадженням у навчальний процес російських підручників, зокрема «Граматики» авторства о. Є.І. Сабова («Карпатській світ», 1938, с. 42) Педалюванням цього питання займався Центральний комітет щодо введення російських підручників, основною метою,

якого був збір коштів на 8 тис. підручників для малозабезпечених сімей. На наш погляд, згода більшості батьків була мотивована не стільки ідейними переконаннями на користь російської мови, скільки труднощами і невизначеністю у реалізації українського правопису та бажанням навчатися мови, яка базується на кирилиці.

Тим часом преса інформувала про активні дії москвофільського табору, спрямовані перетягнути на свій бік українців Закарпаття. Відносини між «мовними» таборами були напружені: один одного звинувачували у фінансуванні з-за кордону (угорськими, польськими, радянськими та українськими націоналістичними організаціями), що ще більше розколювало суспільство Підкарпатської Русі. Висвітлювали у партійній пресі факти політичних маніпуляцій опонентів, чорного піару та підкупу виборців. Неодноразово в українській пресі згадувалися умови русофільських зібрань з «безкоштовним пивом та обідом» («Нова свобода», 1938а). Українофільські організації викривали обман суперників у фіктивній кількості шпиталів, оркестрів, хорів, у явній невідповідності оприлюдненої чисельності учасників урочистих подій «Товариства Духновича» чи боргів культурно-просвітницького товариства («Слово», 1938с).

Відносини між представниками москвофільського та українофільського напрямів і їх послідовників у кінці 30-х рр. радикалізувалися і часто переходили за межі словесних дискусій. У пресі неодноразово згадувалися події протистояння із застосуванням української і російської державної символіки. «Українське слово» повідомляло, що 9 жовтня 1938 р. москвофіл С. Фенцик прибув до Мукачево і Хуста, демонструючи російський прапор (триколон) із закликами провокаційного характеру. Українські активісти відібрали прапор з відповіддю, що прибулий продає власний народ. Преса інформувала також про аналогічні провокації угорців і німців, очолювані Міндентом Віссом за тиждень перед описуваними подіями перед католицькою церквою («Українське слово», 1938а). Відкрита конфронтація між «українцями» і «руськими» відбулася й 12 жовтня, незадовго до запровадження автономії Карпатської України «...одні від одних виривали прапори і кидали під ноги...». Українофільська преса з гордістю відзначила, що українці продемонстрували національну гідність,

не дивлячись на те, що не мають армії і власної державності («Українське слово», 1938с).

Ворожий стан між течіями підкріплювався словами карпатських комуністів, які вважали, що москвофіли і українські націоналісти розділили народ на два ворожі табори, які ворогують за мову. І вони, комуністи, із закликком «Геть з оселі!», вважали злочинном розпалювати мовні суперечки у тодішній ситуації, які проводила, здебільшого, «фашистська» «Нова свобода», (на їх погляд, саме таке визначення ідеологічного спрямування найбільш підходило для політичного супротивника – авт.) («Карпатська правда», 1938).

Жваві суперечки на сторінках підкарпатської періодики передвоєнного часу можна було спостерігати щодо національної й культурної ідентичності. Зокрема, москвофільська преса активно таврувала у публікаціях українофільські позиції лідерів громадської думки. Йшлося про те, що на Мукачівську кафедру претендує «напівосвічений» священник Олександр Стойка, а у Хусті – о. Олександр Хіра – «найзлісніший украинствующий Мазепа» та провокатор нашої історії і національної традиції при активній підтримці чехів («Наш путь», 1936). Хоча греко-католицький о. О. Стойка презентував русинофільський напрям (карпаторусский), який підтримував традиції національних лідерів ХІХ ст. Духновича і Добрянського, протистояв введенню «штучного українського жаргону із Галіції» і фінансував щотижневик «Неделя» у 1935–1938 рр. Проте будучи опонентом русофілів у краї, став предметом критики мовних суперників (Шевченко, 2006, с. 213).

Світоглядна війна продовжувалася і в культурній сфері, коли в «Карпатському язичу» згадувалося успішні гастролі руського театру товариства ім. О. Духновича. Акцент робився на переважній відвідуваності саме руських п'єс «Бідність – не порок» та «Дорога квітів», а не українських «Наймичка» і «Бородате непорозуміння». А цей факт «безперечно підкреслював остаточну поразку українізації у Підкарпатській Русі» («Карпатській светь», 1938, с. 48). Зважаючи на те, що ще в 1933 р., вживати дефініцію «український» було заборонено у публічному просторі, а згодом – у 1936 р. ще раз продубльовано, озвучена теза викликає здивування та потребує подальших державно-правових досліджень.

Степан Фенцик, один з очільників русофільського напрямку, артикулювавши чітку позицію, що від Коріятовича (представник литовської династії Гедиміновичів – авт.) на цій землі був завжди єдиний руський народ («Карпатська правда», 1938, с. 17), підштовхнув мукачівського єпископа о. О. Стойку прийняти рішення про позбавлення першого священницького сану. Як в протидію С. Фенцик і І. Куртяк розпочали переговори у міжкризовий період 1938 р. з чехословацьким урядом про автономію, вимагаючи вироблення статуту народності; створення краєвих соймів, яким будуть надані законодавчі повноваження у межах краю, економічну свободу і виборність («Вперед», 1938). Усупереч цьому, захисники українства апелювали до часів існування Західно-Української Народної Республіки, архівні матеріали якої за 1919 р. містили заяви інтеграційного характеру старост 320 сіл краю, що ідентифікували себе з українським народом («Нова свобода», 1938b). Суспільно-політичні й національно-культурні розбіжності програм русофільської та українофільської партій краю були саме тим чинником, який полегшував правлячим колам ЧСР тривалий час утримувати цей масовий національний рух у безпечних для Праги межах.

У тижневику «Слово» від 9 липня 1938 р. описано показовий випадок у Пряшеві про святкування 20-ліття створення ЧСР, організований «Русским обществом». Кореспондент чув українські пісні, а організатори переконували його, що «єдиний руський, карпаторосійський народ» співає російських пісень. Цей же тижневик на початку осені опублікував статтю на тему: «Що нам завинила Росія? Вон чужинцев!» («Слово», 1938a) На що українські часописи відреагували, що проросійські організації проводять провокативні дії у краї. На підтвердження права на існування своєї суверенної української влади українофіли зазначали: «...Нашій державі вже 1000 років, ми потомки славних запорожських козаків. Домагаємося синьо-жовтих прапорів на всіх установах і будинках. Хай живе великий український нарід! Хай живе соборна Україна! Домагаємося української поліції та жандармерії. Один нарід одна мова!» («Нова свобода», 1938c).

У часи апогею Другої Чехословацької кризи 1938 р. примітно в «Українському слові» вийшла стаття «Антропологія і наш нарід», де надавалися результати дослідження автохтонного населення професорами В. Суком, Ф. Вовком, А. Вайсом, А. Ко-

совичем, погоджені Чеською академією наук. Наукова розвідка, заснована на соматометричному та соматоскопічному методах, розкривала факти складу крові лемків, тотожного зі складом всіх русинів і українців Великої України. Із доказом окремішності українців від росіян погоджувалися російські вчені Л. Рубашків, Г. Дерман, К. Вагнер, вказуючи на те, що для росіян расова будова людини має східно-балтійський тип, а для українців – альпійський та динарський. У статті чітко простежувалося ідея використання досвіду державотворення та єдності спільноти «на расі та крові німецької нації» («Українське слово», 1938b), що вказувало на пронимецьку симпатію її авторів.

Висновки. У період між двома світовими війнами Підкарпатська Русь, опинившись у складі Чехословаччини, потребувала розв'язання питання практичного вжитку української мови на офіційному рівні й у шкільництві. Виникали дискусії щодо оформлення правопису карпатоукраїнців та використання україномовної граматики. Мовні пошуки на Закарпатті міжвоєнного часу висвітлювалися пресою, яка відіграла позитивну роль у реалізації мовної ідентифікації серед населення. Усі газети сприймали культурно-мовні відносини краю крізь призму факторів впливу міжнародної реальності. На сторінках видань Підкарпатської Русі друкувалися статті про правове регулювання мовного питання, баталії навколо нього та дослідження філологів українського правопису.

Джерела та література

- Берегасі, А.** (2012). Державний статус української/русинської (руської) мови на Закарпатті у ХХ столітті. *ТЕКА Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych PAN Oddział w Lublinie*, VII, 27–38.
- Вегеш, М.М.** (2020). *Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938–1939)*. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК».
- Віднянський, С.В., & Вегеш, М.М.** (2021). *Августин Волошин і Карпатська Україна в історії українського державотворення*. Київ: НАН України, Інститут історії України.
- Волошин, А., о.** (1959). *Спомини: релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізму*. Філадельфія: Видавництво «Карпатський Голос».
- Волошин, А.** (1995). *Твори*. Ужгород: Гражда.
- Вперед.* (1938, 01 липня).

- Гнатюк, В.** (1967). В справі літературної мови підкарпатських русинів. *Науковий збірник = Vedecky Sbornik. Вып. 3: Присвячений пам'яті Володимира Гнатюка* (с. 19–27). Пряшів: Свидницький музей української культури.
- ДАЗО – Державний архів Закарпатської області.
- Зоркій, Н.І.** (1926). 1. *Спорь о языкъ в Подкарпатской Руси и чешская Академия Наукъ*; 2. *Какъ освѣдомляетъ д-ръ Иванъ Панькевичъ чешскую публику о нашихъ языковыхъ дѣлахъ*. Ужгородь: Тип. «Школьная помощь», издание автора.
- Карпатский край*. (1923–1924). (№ 3–4). Мукачево.
- Карпатский светъ. Литературно-общественный журналъ въ Ужгородѣ*. (1938). (№ 1).
- Карпатська правда*. (1938, 15 лютого).
- Кравчук, О.** (2009). Національна політика Чехословаччини на Закарпатті в оцінках Томаша Масарика. *Етнічна історія народів Європи*, 28, 65–71. Київ.
- Магочій, П.Р.** (2021). *Підкарпатська Русь: формування національної самосвідомості (1848–1948)* (Вид. 2-е перероб., доповн.). В. Падяк (Ред.). Ужгород: Вид-во Валерія Падяка.
- Наш путь*. (1936, 01 липня).
- Нова свобода*. (1938а, 08 вересня).
- Нова свобода*. (1938b, 12 вересня).
- Нова свобода*. (1938с, 29 вересня).
- Пайкош, О.** (1993). Мовна боротьба на Закарпатті 20–30-х років ХХ ст. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні: матеріали науково-практичної конференції* (Ужгород, 5–6 травня 1992 року) (с. 256–257). Ужгород.
- Руда, О.** (2016). Мовна політика Другої Речі Посполитої та Чехословацької республіки в сфері освіти (на матеріалах Галичини і Закарпаття). *Проблеми слов'янознавства*, 65, 53–64.
- Свобода*. (1937, 02 листопада).
- Слово*. (1938а, 4 вересня).
- Слово*. (1938b, 10 вересня).
- Слово*. (1938с, 15 вересня).
- Удварі, І.** (2007). Зберька жерел про студії русинського писемства Ш. Гіадор Стрипський, народописник, бібліограф, мовознавець, товмач. *Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyháziensia* (Вип. 21). Nyiregyháza.
- Українське слово*. (1938а, 10 жовтня).
- Українське слово*. (1938b, 19 жовтня).
- Українське слово*. (1938с, 21 жовтня).

- Урядовий в'єстник школьного oddѣла цивильногo управы Подкарпатскогo Руси. (1922–1923). (№ 2; № 3). Ужгород.
- Черничко, С., & Фединец, Ч.** (2014). *Нашi мiсцевий Вавилон: Исторiя мовної полiтики на території сучасного Закарпаття у першiй половинi ХХ столiття (до 1944 року)*: монографiя. Ужгород: Полiграфцентр «Лiра».
- Шандор, В.** (1992). Генеральный статут для организации и администрации Подкарпатской Руси, приключенной к Чехословацкой Республики Мировою Конференцией. *Закарпаття. Исторично-правовий нарис вiд IX ст. до 1920* (с. 212–215). Нью-Йорк: Карпатський Союз.
- Шаркань, В.** (2019). Протокол наради при Мiнiстерствi шкiл i народної освiти Чехословаччини про мову навчання в Пiдкарпатській Русi (4 грудня 1919 року). *Науковий вiсник Ужгородського унiверситету. Серiя: Фiлологiя*, 2 (42), 245–250.
- Шевельов, Ю.** (1987). *Українська мова в першiй половинi двадцятого столiття (1900–1941). Стан i статус* (Ч. 173). Нью-Йорк: Видавництво «Сучаснiсть».
- Шевченко, К.В.** (2006). *Русины и межвоенная Чехословакия. К истории этнокультурной инженерии*. Москва: Модест Колеров.
- Штець, М.** (2000). Національна мова українців Закарпаття у мiжвоєнний перiод у свiтлi соціолiнгвiстики. *Закарпатська Україна у складi Чехословаччини, 1919–1939*: збiрник матерiалiв 6-ї наукової карпатознавчої конференції, Пряшiв, 2–4 вересня 1998 р. (с. 297–298). Пряшiв.

References

- Berehsasi, A.** (2012). Derzhavnyi status ukrainkoi/rusynskoi (ruskoi) movy na Zakarpatti u ХХ stolitti [State status of the Ukrainian/Ruthenian (Russian) language in Transcarpathia in the twentieth century]. *TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych PAN Oddział w Lublinie – TEKA of the Commission of Polish-Ukrainian Cultural Associations of the Polish Academy of Sciences, Lublin Branch*, VII, 27–38 [in Ukrainian].
- Vehesh, M.M.** (2020). *Derzhavotvorchi protsesy u Karpatskii Ukraini (1938–1939)* [State-building processes in Carpathian Ukraine (1938–1939)]. Uzhhorod: Vydavnytstvo PP «AUTDOR-SHARK» [in Ukrainian].
- Vidnianskyi, S.V., & Vehesh, M.M.** (2021). *Avhustyn Voloshyn i Karpatska Ukraina v istorii ukrainskoho derzhavotvorennia* [Augustyn Voloshin and Carpathian Ukraine in the history of Ukrainian statehood]. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of History of Ukraine [in Ukrainian].

- Voloshyn, A., Fr.** (1959). *Spomyny: relihiino-natsionalna borotba karpatskykh rusyniv-ukraintiv proty madiarskoho shovinizmu [Memories: Religious-national struggle of Carpathian Ruthenians-Ukrainians against Hungarian chauvinism]*. Filadelfiia: Vydavnytstvo «Karpatskyi Holos» [in Ukrainian].
- Voloshyn, A.** (1995). *Tvory [Writings]*. Uzhhorod: Grazhda [in Ukrainian].
- Vpered [Forward]*. (1938, July 1). [in Ukrainian].
- Hnatiuk, V.** (1967). V spravi literaturnoi movy pidkarpatskykh rusyniv [In the case of the literary language of the Subcarpathian Ruthenians]. *Naukovi zbirnyk = Vedecky Sbornik. Vyp. 3: Prysviachenyi pamiaty Volodymyra Hnatiuka – Scientific collection = Vedecky collection. Vol. 3: Dedicated to the memory of Volodymyr Hnatiuk* (pp. 19–27). Priashiv: Museum of Ukrainian Culture in Svidnik [in Ukrainian].
- DAZO – Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti [State Archives of the Transcarpathian Oblast].
- Zorkii, N.I.** (1926). 1. *Spor o yazyki v Podkarpatskoi Rusy y cheshskaia Akademiia Nauk*; 2. *Kak osvidomiaet d-r Yvan Pankevych cheshskuiu publiku o nashykh yazykovykh dilakh [1. Dispute about language in Subcarpathian Russia and the Czech Academy of Sciences; 2. How Dr. Ivan Pankevich informs the Czech public about our language activities]*. Uzhhorod: Typ. "Shkolnaia pomoshch", yzdanie avtora [in Ukrainian].
- Karpatskyi kraj [Carpathian region]*. (1923–1924). (№ 3–4). Mukachevo [in Ukrainian].
- Karpatskii svet. Lyteraturno-obshchestvennyi zhurnal v Uzhhorode [Carpathian world. Literary and public journal in Uzhgorod]*. (1938). (№ 1) [in Ukrainian].
- Karpatska pravda [Carpathian truth]*. (1938, February 15). [in Ukrainian].
- Kravchuk, O.** (2009). Natsionalna polityka Chekhoslovachchyny na Zakarpatti v otsinkakh Tomasha Masaryka [National policy of Czechoslovakia in the assessments of Tomas Masaryk]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy – Ethnic history of the peoples of Europe*, 28, 65–71. Kyiv [in Ukrainian].
- Magochii, P.R.** (2021). *Pidkarpatska Rus: formuvannia natsionalnoi samosvidomosti (1848–1948) [Subcarpathian Russia: the formation of national identity (1848–1948)]* (2nd ed., rev.). V. Padiak (Ed.). Uzhhorod: Vyd-vo Valeriia Padiaka [in Ukrainian].
- Nash put [Our Way]*. (1936, July 1). [in Ukrainian].
- Nova svoboda [New freedom]*. (1938a, September 8). [in Ukrainian].
- Nova svoboda [New freedom]*. (1938b, September 12). [in Ukrainian].
- Nova svoboda [New freedom]*. (1938c, September 29). [in Ukrainian].

- Paikosh, O.** (1993). *Movna borotba na Zakarpatti 20–30-kh rokiv XX st.* [Language Struggle in Transcarpathia in the 1920s and 1930s.]. *Ukrainska mova na Zakarpatti u mynulomu i sohodni: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii* (Uzhhorod, 5–6 travnia 1992 roku) – *Ukrainian language in Transcarpathia in the past and today: Proceedings of the Scientific-Practical Conference* (Uzhhorod, May 5–6, 1992). (pp. 256–257). Uzhhorod [in Ukrainian].
- Ruda, O.** (2016). *Movna polityka Druhoi Rechi Pospolytoi ta Chekhoslovatskoi respubliky v sferi osvity (na materialakh Halychyny i Zakarpattia)* [Language policy of the Second Commonwealth and the Czechoslovak Republic in the field of education (based on Galicia and Transcarpathia)]. *Problemy slovianoznavstva – Problems of Slavic studies*, 65, 53–64 [in Ukrainian].
- Svoboda [Freedom]*. (1937, November 2). [in Ukrainian].
- Slovo [Word]*. (1938a, September 4). [in Ukrainian].
- Slovo [Word]*. (1938b, September 10). [in Ukrainian].
- Slovo [Word]*. (1938c, September 15). [in Ukrainian].
- Udvari, I.** (2007). Zberka zherel pro studii rusynskoho pysemstva III. Hiador Strypskyi, narodopysnyk, bibliograf, yazykozhatel, tovmach [A collection of sources on the study of Ruthenian writing III. Giador Strypsky, ethnographer, bibliographer, linguist, interpreter]. *Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyháziensia* (Vol. 21). Nyiregyháza [in Ukrainian].
- Ukrainske Slovo. [Ukrainian Word]*. (1938a, October 10). [in Ukrainian].
- Ukrainske Slovo. [Ukrainian Word]*. (1938b, October 19). [in Ukrainian].
- Ukrainske Slovo. [Ukrainian Word]*. (1938c, October 21). [in Ukrainian].
- Uriadovyi vestnyk shkolnoho oddela tsyvylnoe upravly Podkarpatskoe Rusy* [Government Bulletin of the School Department of the Civil Administration of Subcarpathian Russia]. (1922–1923). (№ 2; № 3). Uzhhorod [in Ukrainian].
- Chernychko, S., & Fedynets, Ch.** (2014). *Nash mistsevyi Vavylon: Istoriia movnoi polityky na terytorii suchasnoho Zakarpattia u pershii polovyni XX stolittia (do 1944 roku)* [Our local Babylon: History of language policy in modern Transcarpathia in the first half of the twentieth century (until 1944)]. Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira» [in Ukrainian].
- Shandor, V.** (1992). Heneralnyi statut dlia orhanyzatsiy y admynystratsiy Podkarpatskoi Rusy, prykliuchennoi k Chekhoslovatskoi Respublyky Myrovoiu Konferentsiei [General Statute for the organization and administration of Subcarpathian Russia, annexed to the Czechoslovak Republic by the World Conference]. *Zakarpattia. Istorychno-pravovyi narys vid IX st. do 1920 – Transcarpathia. Historical and legal essay from the IX century until 1920* (pp. 212–215). Niu-York [in Ukrainian].

- Sharkan, V.** (2019). Protokol narady pry Ministerstvi shkil i narodnoi osvity Chekhoslovachchyny pro movu navchannia v Pidkarpatskii Rusi (4 hrudnia 1919 roku) [Minutes of the meeting at the Ministry of Schools and Public Education of Czechoslovakia on the language of instruction in Subcarpathian Russia (December 4, 1919)]. *Naukovyi visnyk Uzhgorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia – Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: Philology*, 2 (42), 245–250 [in Ukrainian].
- Shevelov, Yu.** (1987). *Ukrainska mova v pershii polovyni dvadtsiatoho stolittia (1900–1941). Stan i status [The Ukrainian language in the first half of the twentieth century (1900–1941). Status and status]*. (Vol. 173). New-York: Vydavnytstvo "Suchasnist" [in Ukrainian].
- Shevchenko, K.V.** (2006). *Rusyny i mezhvoyennaya Chekhoslovakiya. K istorii etnokulturnoy inzhenerii [Rusyns and Interwar Czechoslovakia. On the history of ethnocultural engineering]*. Moscow: Modest Kolerov [in Russian].
- Shtets, M.** (2000). Natsionalna mova ukraintsiv Zakarpattia u mizhvoiennyi period u svitli sotsiolinhvistyky [The national language of Ukrainians in Transcarpathia in the interwar period in the light of sociolinguistics]. *Zakarpatska Ukraina u skladi Chekhoslovachchyny, 1919–1939: zbirnyk materialiv 6-yi naukovoï karpatoznavchoï konferentsii, Priashiv, 2–4 veresnia 1998 – Transcarpathian Ukraine as a part of Czechoslovakia, 1919–1939: Proceedings of the 6th Scientific Carpathian Conference, Priashiv, September 2–4, 1998.* (pp. 297–298). Priashiv [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 22.02.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 16.03.2022 р.*